

TSP-a. Općenito, autori zaključuju da je koncept transnacionalnoga socijalnog prostora s jedne strane preširoko postavljen, a s druge, u nekim elementima, prestrogo definiran pojam »s obzirom na naglašavanje njegove ‘gustoće’, ‘trajnosti’, ‘stabilnosti’ i drugih sličnih odrednica« (str. 296). Također, na osnovi provedenog istraživanja smatraju da je empirijski relevantnije konceptualiziranje transnacionalnoga socijalnog prostora kao produkt nacionalnoga socijalnog prostora nego kao posebnog entiteta i oblika deterritorijaliziranog društva (str. 297).

Knjiga *Transnacionalni socijalni prostori: migrantske veze preko granica Hrvatske* temeljit je znanstveni pothvat koji svjedoči o odličnom poznavanju i suverenom ovladavanju autorâ teorijskom literaturom u području migracija, transnacionalizma i (transnacionalnih) socijalnih prostora/polja te njezinoj preciznoj provjeri u provedenoj empirijskom istraživanju. Dodatnu aktualnost i vrijednost ovoj studiji daje uvid u svakodnevicu transnacionalnih praksi hrvatskih migranata, uz primjenu komparativne perspektive.

Ružica Čičak-Chand

Zagreb

Laura Šakaja

Uvod u kulturnu geografiju

Zagreb: Leykam international, 2015, 341 str.

DOI: 10.11567/met.32.2.6

Kada se u prilično oskudnoj hrvatskoj produkciji geografskih knjiga sveučilišnoga udžbeničkog tipa pojavi izdanje koje je po svojoj prirodi »uvod« u neku geografsku disciplinu, svakako mu treba posvetiti zasluženu pozornost. Osobito kada je, kao u slučaju knjige *Uvod u kulturnu geografiju* Laure Šakaje, riječ o stilski izvrsno napisanom, sadržajno obuhvatnom, konceptijski suvremenom i detaljno razrađenom preglednom djelu koje, potkrijepljeno brojnim citatima iz svjetske i hrvatske literature, jednostavnim i širem čitateljstvu dobro prilagođenim jezikom definira i objašnjava mnogo više od pukoga kronološkog razvoja

kulturne geografije i njezinih ključnih koncepata. Naime u knjizi se, kao što joj i naslov sugerira, ponajprije propituju i prikazuju teorijska polazišta i tematski okvir kulturne geografije. No stavljajući kulturnu geografiju u kontekst širega razvoja cijele geografije, što je autorica činila kroz gotovo cijelu knjigu, proširuje se i sveukupno znanje o teoriji i razvoju same geografije, čime knjiga dobiva dodatnu vrijednost. U tom smislu *Uvod u kulturnu geografiju* može se shvatiti kao nastavak ili dopuna znanja o teorijskim postavkama geografije (osobito znanja o kulturnoj geografiji) koje je izloženo u glasovitom *Uvodu u geografiju* Milana Vreska iz 1997.

Kako je u predgovoru *Uvoda u kulturnu geografiju* objašnjeno, kulturna geografija jest disciplina koja u prvome redu proučava kulturni krajolik. To znači da se bavi otkrivanjem veza

između krajolika (ali i mjesta i prostora) i ljudskih zajednica, njihove baštine i identiteta te analizom simboličkog načina proizvodnje i reprodukcije tih odnosa. Autoricu zanima oprostorenje kulture, i to na više razina: materijalnoj, bihevioralno-funkcionalnoj, afektivno-perceptivnoj i simboličkoj. Ona dakle i dalje proučava prostornu distribuciju i obilježja materijalne kulture, kao što je to činila u svojim počecima, ali se bavi i kulturno određenim prostornim ponašanjem i prostornom percepcijom. Osim toga istražuje kognitivno-afektivne odnose prema mjestu te simbolizam krajolika.

Zahvaljujući prostornom obratu u društvenim znanostima i kulturnom obratu u geografiji od osamdesetih godina 20. stoljeća, posljednjih su se nekoliko desetljeća navedene teme, a katkad i kulturnogeografski načini tumačenja veza između kulture i prostora, našle u sferi interesa drugih društvenih i humanističkih znanosti (sociologije, književnosti, historiografije, antropologije i dr.), što je omogućilo bolju pozicioniranost te geografske subdiscipline u okviru sustava znanosti. To je s jedne strane bilo posljedica njezinih dotadašnjih istraživačkih mogućnosti i dostignuća, a s druge je zahtijevalo daljnje osnaživanje njezina teorijskog i metodološkog okvira. Kako autorica zaključuje, subdisciplina je u tom razdoblju napravila znatan »pomak od ateoretičnosti prema teoretičnosti« (str. 290). U tom je smislu i ovaj *Uvod u kulturnu geografiju* znatan doprinos boljoj percepciji i razumijevanju kulturne geografije u hrvatskoj znanstvenoj zajednici.

Kao što je u knjizi jasno naglašeno, kulturna je geografija istodobno i primala utjecaje iz drugih znanosti i, su-

kladno tomu, obogaćivala se novim temama, pristupima, teorijama i istraživačkim instrumentarijem, uvijek s naglaskom na geografsku dimenziju krajolika i prostora. Unošenje novih koncepata (poput mjesta, bezmjesnosti i osjećaja mjesta, ideologije i političnosti kulture, pluralnosti kulture, reprezentacije, simbolizma krajolika i prostora, imaginativnih /zamišljenih/ prostora i granica te raznovrsnih, preklapajućih i promjenjivih identiteta), osuvremenjivanje kulturnogeografskih istraživanja uvođenjem postmodernističkih ideja i načina mišljenja koji su zastupljeni i u drugim društvenim i humanističkim znanostima (ideja poput postkolonijalizma, marksizma, feminizma i poststrukturalizma), zatim metodološko osnaživanje »posuđivanjem« istraživačkih metoda i radnih tehnika iz drugih znanosti (poput ikonografije, analize diskursa i dekonstrukcije te intervjuja, sudioničkog promatranja i interpretacije krajolika kao teksta koji se stvara, kontinuirano dopisuje, preispituje i interpretira na različite načine), kao i uvođenje novih izvora spoznaje (kao što su književna djela, film, glazba, turistički vodiči, putopisi, mentalne karte, različite vizualne reprezentacije – razglednice, fotografije, umjetničke slike i sl.) te promjena pogleda na znanje (priznavanjem njegove subjektivnosti, situiranosti i pozicioniranosti), a time i »spuštanje« interesa istraživanja iz sfere velikih prostornih cjelina (zemaljskih, kontinentskih, nacionalnih i regionalnih) na lokalnu razinu (sada i urbanu, ne samo ruralnu) te onu osobnu samo su dio zaokreta u »novoj« kulturnoj geografiji. O tim se novitetima raspravlja u drugom dijelu knjige.

Uvod u kulturnu geografiju konceptijski je podijeljen na tri velika dijela. U prvom dijelu »Povijesne pretpostavke kulturne geografije« autorica izlaže ideje i koncepcije koje su oblikovane prije institucionalizacije geografije (tako i kulturne geografije), a po svojoj su prirodi kulturnogeografske. Drugim riječima, traži elemente kulturnogeografskog mišljenja u geografiji od njezinih početka (od Strabonove *Geografije* iz 1. st. pr. Kr.) do sedamdesetih godina 19. stoljeća, odnosno do osnivanja prvoga sveučilišnoga studija u Njemačkoj. Tako na primjeru iščitavanja srednjovjekovnih karata svijeta (*mappaemundi*) unutar konteksta u kojem su nastale, upućuje na njihovo snažno kulturnogeografsko obilježje i *de facto*, svjesnu ili nesvjesnu, projekciju kulture. Potom kroz šest sljedećih poglavlja izdvaja za razvoj subdiscipline važne geografe i njihova djela: a) B. Varenius (*Opća geografija*), koji zapravo negira čovjeka i njegovo djelovanje kao predmet geografskoga znanstvenog proučavanja, premda u svom nacrtu geografije navodi niz geografskih objekata iz domene kulture (jezik, običaji, vjera i baština), b) A. von Humboldt (*Kozmos. Skica fizičkoga opisa svijeta*), koji tumači da kozmos oblikuju i priroda i ljudski um, čime pridaje važnost svijetu unutar njega, intelektualnog i subjektivnog te nastoji pomiriti subjektivni i objektivni aspekt krajolika, c) C. Ritter (*Znanost o Zemlji u odnosu na prirodu i povijest čovječanstva*), koji govori o odnosu čovjeka i prirode, ali tako da naglašava utjecaj okoliša na ljude, tj. potiče ideju o prirodnoj uvjetovanosti ljudske djelatnosti, koja je poslije napuštena, d) F. Ratzel (*Politička geografija, Antropogeografija i Narodosloolje*), koji

uvodi koncepte »životnoga prostora« (*Lebensraum*) i »kulturnoga krajolika« (*Kulturlandschaft*) i koji je, unatoč doprinosima u razvoju kulturnogeografske misli, ostao najpoznatiji po ideji socijalnoga darvinizma, tj. o prirodnoj uvjetovanosti društvenoga razvoja i s tim povezanim geografskim determinizmom, e) E. C. Semple, E. Huntington i G. Taylor, koji su zagovarali ideje o nužnom prilagođavanju ljudskih/društvenih aktivnosti prirodnim uvjetima te su stoga tražili veze između prirodnoga okoliša, kao determinante i uzročnika cjelokupnoga ljudskog ponašanja, i kulture, f) P. Vidal de la Blache (serija regionalnih monografija *Sveopća geografija*), koji utvrđuje ideju posibilizma, prema kojoj priroda ne određuje ljudsko ponašanje, nego otvara mogućnosti za različita postupanja, ovisno o »načinu života« (*genre de vie*) pojedine zajednice; ta je doktrina uvelike utjecala na pozicioniranje kulture u samo središte geografskoga znanstvenog interesa.

U drugom dijelu knjige »Kulturna geografija i kulturni krajolik u teorijskim diskursima 20. stoljeća« autorica se bavi razvojem subdiscipline od sedamdesetih godina 19. stoljeća, kada se zaslugom O. Schlütera kulturna geografija konačno smjestila u sustav geografske znanosti, a središnji pojam subdiscipline, kulturni krajolik, postaje i »službenim« predmetom interesa kulturne geografije. Sagledava i glavne pojmove i pravce u kulturnoj geografiji toga razdoblja, određujući pritom utjecaj geografskih i drugih teorijskih paradigmi na njezin razvoj. Poglavlje počinje tumačenjem pojmova *Kulturlandschaft* i *Landschaft* (koji je od početka uporabe u njemačkoj geografiji bio višeznačan te je njegova

interpretacija često proizvodila nedoumice), tj. njihova međudnosa. Nadalje, autorica opisuje nasljeđe C. Sauera, osnivača prve i najdugovječnije škole kulturne geografije (Berkeleyjska škola, osnovana dvadesetih godina 20. stoljeća), njegovo shvaćanje pojmovna kulturni areal, kulturni krajolik, kultura, morfologija krajolika, ali i kritike tih shvaćanja, do kojih je došlo već pedesetih godina, a osobito su se razbuktale osamdesetih, kada se Sauerova kulturna geografija počinje nazivati »tradicionalnom«.

Sljedeće poglavlje govori o razvoju subdiscipline od pedesetih do kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada je dominirao pozitivistički svjetonazor u geografiji, sa svojom zaokupljenošću mjerljivim prostorom, njegovim zakonima, modelima, strukturalama, funkcijama, organizacijom, međudnosima i procesima. Iako je takvo shvaćanje ostavljalo malo prostora za istraživanje ljudske subjektivnosti u percepciji prostora, proučavanje važnosti ljudskih iskustava te razlika između stvarnoga i doživljenoga prostora, iščitavanje simbolizma upisanog u prostoru i sl., u to su se vrijeme u kulturnoj geografiji ipak pojavili neki novi koncepti i pristupi istraživanju kulturnog pejzaža, poput geozofije, bihevioralnih okoliša, vernakularnih (pučkih) pejzaža, ikonografije, simboličkih krajolika, »čitanja« krajolika i dr., o kojima autorica, navodeći glavne istraživače navedenih tematika, raspravlja na sljedećih dvadesetak stranica *Uvoda*. Osobito su u tom dijelu korisni aksiomi (upute, smjernice) za čitanje krajolika P. Lewisa.

Kao odgovor na prilično dehumaniziran pozitivistički smjer u geografiji, sedamdesetih su pojedini autori (Y-

F. Tuan, A. Buttimer, E. Relph i dr.) razrađivali ideju humanističke geografije koja se naslanja na fenomenološku filozofiju. U kulturnogeografskim istraživanjima pojavile su se teme kao što su mjesto, osjećaj mjesta, područja brige, topofilija, svijet života, bezmjesnost, subjektivnost, simbolizam i značenje krajolika i sl., a preuzete su i neke kvalitativne metode iz humanističkih znanosti, npr. intervju, tekstualne i vizualne analize, koje su danas posve uobičajene metode istraživanja u kulturnoj geografiji. Daljnji razvoj subdiscipline u jednom svom smjeru ide prema ideji krajolika kao »načina viđenja«, koju od osamdesetih razvija D. Cosgrove. Potkraj osamdesetih geografija je, kao i druge društvene i humanističke znanosti, doživjela »kulturni obrat«, odnosno pojačanu fokusiranost na kulturnu problematiku. Jedan od rezultata toga obrata bio je i nastanak »nove kulturne geografije« pod jakim utjecajem kulturnih studija, što se konkretno očitovalo u širenju interesa prema proučavanju pluralnosti društva, prema istraživanjima raznovrsnih identiteta i društvenih skupina. U fokus interesa istraživanja ušli su pojmovi poput reprezentacije, socijalnoga konstrukta, političnosti kulture i odnosâ moći.

Kako saznajemo na početku sljedećeg poglavlja *Uvoda u kulturnu geografiju*, od devedesetih je razvoj subdiscipline bio usredotočen na vlastiti teorijski okvir više nego ikada prije. Autorica se stoga u daljnjem tekstu osvrće na primjenu nekih teza postmodernističke, poststrukturalističke, feminističke i postkolonijalne teorije u kulturnoj geografiji. Citirajući vodeće postmodernističke geografe (D. Harveyja, E. Soju, J. Duncana, J. B. Harleyja i dr.) i

filozofe (J.-F. Lyotarda i M. Foucaulta), uvodi nas u svijet »raskida s narativima i reafirmacije lokalnoga«, u svijet dekonstrukcijskih analiza (na primjeru geografske karte) i analiza diskursa i u svijet tekstualnih metafora – u kojem se teme i objekti istraživanja kulturne geografije, sukladno općim trendovima u znanosti, počinju ponovno propitivati i definirati jer se ni na što više ne gleda kao na neupitno, istinito i zadano. Tako primjerice postaje važno tko je i zašto napravio neku kartu (dakle koja mu je bila namjera), kakav je bio društveno-politički kontekst njezina nastanka, koje na prvi pogled nevidljive poruke šalje karta, što se kartom nije prikazalo i zašto, a što se pak naglasilo i zašto. U zadnjim se dvama poglavljima drugoga dijela *Uvoda* autorica bavi idejama i temama feminističke i postkolonijalne kulturne geografije te ponovno primjerima iz recentne geografske i druge literature upozorava da je naše cjelokupno znanje situirano i pozicionirano.

U trećem dijelu knjige »Neke teme kulturne geografije« autorica razrađuje pet tema s pomoću kojih pokazuje konkretnu primjenu kulturnogeografskih koncepata u istraživanjima kulturnoga krajolika i prostora. Taj je dio knjige osobito vrijedan jer, poput svake konkretizacije teorije, omogućuje čitatelju bolje razumijevanje njezinih »teorijskih« dijelova. Cjelinu otvara temama o jeziku i religiji, dvama društvenim fenomenima, odnosno oblicima kulture, koji su u osnovi kulturnoga identiteta pojedinca i skupina, te njihovu dvosmjernom odnosu prema prostoru i kulturnom krajoliku. U sljedećem poglavlju bavi se metaforom krajolika kao teksta, tj. palimpse-

sta, na primjeru iščitavanja značenja uličnoga nazivlja, spomenikâ, gradskih cimera i grafita. U poglavlju o odnosu književnosti i kulturnoga krajolika autorica ponovno upućuje na dvosmjernost toga odnosa – ne samo da književnost može poslužiti kao izvor u kulturnogeografskim istraživanjima nego se i u kulturom krajoliku mogu pronaći reprezentacije književnosti (npr. u gradskim ulicama nazvanima po književnim likovima). U zadnjem poglavlju *Uvoda* raspravlja o mentalnim kartama i imaginativnim geografijama, o pitanju društvene konstrukcije prostora te o ulozi karte i kartografije u toj konstrukciji.

Kao što i priliči »uvodu« u neku subdisciplinu, ili u znanost uopće, na kraju knjige objavljen je i opsežan popis literature, koji ne pokazuje samo autoričino neupitno poznavanje tematike i želju za praćenjem suvremenih teorijskih i aplikativnih trendova u kulturnoj geografiji nego i može poslužiti kao temelj za usvajanje i proširivanje znanja o kulturnoj geografiji (i geografiji uopće) te za daljnje istraživačke aktivnosti u toj subdisciplini. Bez želje za pretjerivanjem, smatram da je *Uvod u kulturnu geografiju* vrijedna i korisna knjiga koja bi se trebala naći na policama studenata i istraživača iz geografije, kulturnih studija, antropologije, sociologije te drugih društvenih i humanističkih znanosti.

Ivana Crljenko

*Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Zagreb*